

*З роками все частіше серед нічної тиші
Мене безсоння раптом застас,
І все, що відболіло, і все, що відшуміло,
Бентежить серце стомлене моє.*

А. Матвієнко.

ВСТУП

Золота осінь... Вона підкралася несподівано. Після перших заморозків листя посипалося з дерев, немов казковий різнобарвний золотосяючий сніг, прикриваючи ще теплу землю пухнастим простирадлом, вигаптуваним із багатьох кольорів падолисту. Осінь!

Я йшов по опалому листі, що під ногами тихо шелестіло, ніби про щось розмовляло, і подумки гортав сторінки прожитого. Пригадував, як у турботах промчалась швидкоплинна весна, як непомітно пролетіло літо, зігрите променями сонця, полите щедрими дощами й висушене суховіями. Відцвіли, пожовтіли, поникли і загрубіли на луках трави. За коричнево-зеленою стіною очерету прозирає ставок, похитуються від легенького вітру його кучеряві голівки-мітелки. Переливається ще залишками світло-жовто-

червоних відтінків ліс, що віднедавна бував зеленню і дихав на повні груди своїми великими цілющими легенями, оздоровлюючи довкілля. Потемніла водойма, і її дрібні хвилі негомінко шепочуть між собою і вихлюпують на берег вже не зігріту літнім сонцем теплу життєдайну вологу, а холодну, осінню, темно-сіру; вдаряючись об греблю, та вологість відкочуються з шумом назад невеликою хвилиною, притрушеною піною, немов снігом.

Схилилася над ставом підмита хвилями стара, з обламаним гіллям верба, міцно тримаючись товстим оголеним корінням за греблю, щоб не злягти на холодну воду. У піні, змішаній з опалим листям, у кущах верболозу шукають поживу качки, глибоко занурюючи довгошії голови у воду; борсаючи червоними ногами, немов хапаючись за повітря, птиця намагається у такий спосіб утриматися якомога довше. Немає біля ставу дзвінкоголосої дівтори - ніщо вже її сюди не приваблює. Віє прохолодний північний вітер. Сонце ще щедре на яскраві промені, проте гріє значно слабше, немов економить свої енергетичні ресурси, ховаючись за обрій на спочинок швидше, ніж улітку.

Осінь своїм чарівним пензлем наносить останні різнобарвні штрихи на полотно із зображенням полів, річок і лісів, робить їх замисленими, спокійними. Незабаром... Так, незабаром зима, котра вкриє м'якою білосніжною ковдрою землю, скує кришталевою міцною кригою ставки, річки, заворожить спокоєм дерева у лісі, і так до наступної весни.

Так і моє життя. Пролетіло... Не помічав літа, не кажучи вже про весну. Вже минає й осінь.

Життя - дивна річ. З кожним прожитим днем воно стає і ніби довшим, і одночасно коротшим. Кажуть, що з погляду молодості життя - це нескінченне майбутнє, а з погляду старості - дуже коротке минуле.

Так, дійсно коротке минуле.

У далекі роки дитинства я душею вріс у своє село, любив його, рідне мені і близьке, пишався ним. Та з роками відчував, як достукується до серця нестримне бажання побачити більше, ніж бачив до цього, дізнатися, що там, за обрієм долі?

Ніби все й просто. Після закінчення десяти класів уперше поїхав

до Києва подивитися, що там, подалі від мого села, за життя. Дещо наспіх побачив. У вересні 1953 року вступив на навчання до Білоцерківського сільськогосподарського інституту Незабутні студентські роки. Закінчив навчання. І в травні 1958 року з дипломом вченого агронома за направленням прибув на роботу в Сумську область, де на чарівній землі мальовничого краю мережково сплелись слобожанські стежки.

І тут, шляхами, дорогами і стежками ланів і сіл Липоводолинщини та Роменщини, сходив і проїхав багато-багато кілометрів. Тут працював більше 30 років. А в 1990-му році перебрався в місто Суми, де обіймав посаду керівника одного з обласних управлінь і де мешкаю й зараз.

П'ятдесят три роки на Сумщині. На Слобожанщині. Про все бачене, зроблене і пережите занотував у цьому виданні під назвою «На берегах шести річок». Спогади...

Назвав книгу так тому, що все моє життя пройшло в селах і містах, що розташовані на берегах річок Тарган, Рось, Хорол, Грунь, Сула і Псел. Пишу про те, що пам'ятаю, що пережив, що бачив, який слід залишаю на славетній землі Сумщини, котра стала рідною мені й моїм дітям. Розповідь інформаційно-автобіографічна. Багато матеріалу викладено з різних джерел, щоб була можливість глибше і ширше, хто читатиме книгу, ознайомитися з історією сіл, міст, де я працював і мешкав.

Книга складається з трьох частин, які написані окремими книгами під загальною назвою «НА БЕРЕГАХ ШЕСТИ РІЧОК».

Частина перша: «Київщина. На берегах Таргану і Росі».

Розділи - «Надросівка», «Володарка», «Біла Церква».

Частина друга: «Липоводолинщина. На берегах Хоролу і Груні».

Розділи - «Русанівка», «Підставки», «Липова Долина».

Частина третя: «Роменщина і Суми. На берегах Сули і Псла».

Розділи - «Ромни та Роменський район», «Суми».

* * *

Короткий зміст викладеного на сторінках кожної частини книги.

Частина перша
КИЇВЩИНА
НА БЕРЕГАХ ТАРГАНУ І РОСИ
Розділ перший
НАДРОСІВКА

Моє дитинство пройшло на берегах невеликої річки Тарган, яка протікає через село Надросівка. На берегах річки ми, дітлахи, грали «у війну». А потім справжня і страшна війна пройшлася по нас. Вижили, вистояли... Діждались Великої Перемоги.

Післявоєнне життя. Босими ногами відміряв не один десяток кілометрів за плугом по вологій і сухій, холодній і теплій борозні на полях рідного села. Збирав колоски, пас корову, білив полотно, на луках берегів Тарганки косив траву, заготовляючи сіно. Тут закінчив початкову школу. Ганяв м'яча на власноруч облаштованому футбольному полі, де випасалась сільська череда.

Річка Тарган.

Ловив у Тарганці рибу великим кошиком, сплетеним із лози, ставив лозяні ятері. Купався до посиніння губ, за що перепадало від

матері. З хлопцями-«одновулчниками» забиралися до колгоспного саду чи й до сусіда діда Григорія, аби «пригоститися» яблуками, сливами та грушами. Дитячі роки... Вони, незважаючи на всі прикросі й негаразди, були неповторними.

Річка мого дитинства - Тарган, права притока Росі. Басейн Дніпра. Довжина 38 км. Площа водозбірного басейну 247 км². Долина завширшки до 2 км. Заплава двостороння, шириною до 300 м. Бере початок біля с. Богатирки. Тече територією Ставищенського, Володарського районів Київської області.

Розділ другий ВОЛОДАРКА

Селище міського типу Володарка, центр Володарського району Київської області, розташовується на берегах річки Рось, що протікає близько кілометра від мого рідного села. Там, у невеликому затишному сільському районному центрі, пройшли роки моєї шкільної юності. Про шкільні та післявоєнні роки я згадую часто. Тут здобув знання, відчув почуття

Річка Рось.

дружби і першого кохання. Тут я визначився з пупівкою в житті. У Володарці народився мій старший син Валерій.

Розділ третій

БІЛА ЦЕРКВА

Біла Церква - старовинне місто обласного підпорядкування у Київській області. Місто з цікавою історією. Розташоване за 80 км від Києва на річці Рось. Вперше назва «Біла Церква» згадується в Іпатіївському літописі 1115 року.

У Білій Церкві пройшли найкращі і неповторні роки мого студентства і кохання. Тут навчалася моя майбутня дружина. Тут я одружився. Отримав спеціальність агронома. А скільки незабутніх днів і вечорів провів біля річки і на річці! Коли одружився, будинок, в якому ми винаймали кімнату, був за сто метрів від Росі. Тому детальніше розповім про неї, річку моєї юності й зрілості.

Рось, річка на Придніпровській височині, права притока Дніпра. Витікає вона біля села Ординці Погребищенського району Вінницької області. Довжина - 346 км, басейн - 12 575 км². Зокрема у річку Рось впадають притоки: праві - Глиця, Коза, Козлівка, Котлуй, Молочна, Насташка, Поправка, Росена, Роська, Супрунка (Ципрунка), Тарган, Хоробра; ліві - Горіхова, Горохуватка, Кам'янка, Протока, Росава, Роставиця, Самець (Мика), Сквирка, Узинка, Смотрюха, Хутірка та інші. Міста та селища на річці Рось: Погребище, Володарка, Біла Церква, Рокитне, Богуслав, Корсунь-Шевченківський, Стеблів. Місця, якими протікає Рось, надзвичайно мальовничі.

У Білій Церкві, на лівому березі Росі, розташований знаменитий парк «Олександрія», колишній маєток графів Браницьких. У 1960-1990-х роках береги Росі в Білій Церкві були місцем масового відпочинку. Чиста, прозора вода, помірна течія річки, мальовничі пейзажі, радонові водолікарні - все це приваблювало відпочиваючих з усієї країни. На річці побудовані чотири ГЕС: Корсунь-Шевченківська, Стеблівська, Богуславська та Дибинська.

НА БЕРЕГАХ ХОРОЛУ І ГРУНІ

Частина друга

ЛИПОВОДОЛИНЩИНА

Розділ перший

РУСАНІВКА

На берегах ріки Хорол - у селі Русанівка Липоводолинського району Сумської області - після закінчення Білоцерківського сільськогосподарського інституту розпочався мій трудовий шлях. Працював головним агрономом у тутешньому колгоспі майже два роки.

Річка Хорол.

Тут я пізнав перші труднощі й радощі праці хлібороба. Нелегка вона в агронома. Колгосп вирощував зернові культури, цукрові буряки, коноплі на великих площах. Цінними були технічні культури. Майже на всіх городах сіяли багато маку. Слова «наркотики» ми тоді не знали. Вирощували багато махорки, яку закуповувала Роменська махорочна фабрика. Русанівка стала для мене справжньою школою хліборобської майстерності, досвіду, необхідного для майбутнього керівника господарства.

Розділ другий

ПІДСТАВКИ

У селі Підставки, яке розмістилося на правому березі річки Грунь, у неповних двадцять шість років я був обраний керівником господарства. Працював головою колгоспу майже сім років. Тут народився син Сергій, а старшенький Валерій пішов у перший клас і закінчив початкову школу. На березі річки коштом колгоспу побудували першу в селі баню.

Річка Грунь.

За сім років Грунь пронесла багато життєдайної вологи і була свідком самовідданої, нелегкої праці хліборобів села. Немало було зроблено. Найкращі залишилися спогади про ті часи. Де бралися сили у колгоспників, щоб так самовіддано працювати? І сьогодні дивуюся. Старався бути завжди з людьми, любив і поважав їх. Через багато років, уже коли був на пенсії, у 1997-му, мені присвоїли звання «Почесний громадянин села Підставки». Напевно, це була найдорожча і найвагоміша нагорода, з тих, які я отримав. Отож про річку.

Грунь бере початок біля села Павленкове Лебединського району. Протікає територією Сумської та Полтавської областей. Є правою притокою Псла. Довжина 85 км, в межах Сумщини - 46 км, Полтавщини - 39 км. У Грунь в селі Підставки впадають дві менші річки - права притока Пробужка та ліва - Куличиха. Ці річки вже майже пересохли, замулилися. Слово «грунь» дослівно

перекладається як «горб, підвищення». Річка тече серед горбів та підвищень і правий берег у річки дійсно високий. На березі Груні розташовані м. Г адяч та села: Красна Лука, Римарівка, Сватки, Бірки, Підставки, Синівка, Подільки, Капустинці, Василівка.

Розділ третій

ЛИПОВА ДОЛИНА

Липова Долина - селище міського типу, районний центр Липоводолинського району Сумської області. Повернувся знову на береги Хоролу, вже в Липову Долину, керівником району. Працював на посадах начальника районного управління сільського господарства, голови райвиконкому та першого секретаря райкому партії.

У ті роки через Хорол у Липовій Долині побудували великий сучасний міст, який і сьогодні є окрасою цього населеного пункту. Споруджено десятки об'єктів виробничого, соціально-культурного, освітнього спрямування, впорядковано селище. Над Хоролом зведено меморіальний комплекс. Річка впродовж селища була розчищена. Напевно, Хорол про це пам'ятає.

Найкращі, найпродуктивніші роки, як керівника району, пройшли саме тут, у Липовій Долині. Мені присвоєно звання «Почесний громадянин Липової Долини». Будинок, у якому прожив із сім'єю, стояв на великому пагорбі, а внизу, серед великих розлогих верб, несе свої води оспіваний у піснях Хорол.

Хорол має довжину 308 км (в межах Полтавщини - 241 км). Площа водозбірного басейну 3870 км². Бере початок із джерел на півночі від села Червона Слобода. Протікає Придніпровською низовиною - територією Недригайлівського, Липоводолинського районів Сумської, Гадяцького, Миргородського, Хорольського, Семенівського і Глобинського районів Полтавської області. Тече переважно на південь, між містами Миргород і Хорол - на південний захід, далі - на південний схід. Впадає до Псла на північній околиці села Попівка.

Основні притоки: праві - Озниця, Лихобабівка, Аврамівка, Рудка, Крива Руда; ліві - Березівка, Рудка, Буда. Над річкою розташовані: смт Липова Долина, міста Хорол, а також відомий український курорт - Миргород. Використовується для водопостачання та зрошування, поширеним є також рибальство. На річці споруджено кілька шлюзів-регуляторів, є водосховища.

НА БЕРЕГАХ СУЛИ І ПСЛА

Частина третя

РОМЕНЩИНА І СУМИ

Розділ перший

РОМНИ

Ромни - місто обласного підпорядкування в Сумській області, один із провідних промислових центрів Сумщини. Широковідома в Україні та за її межами продукція роменських підприємств, зокрема: гардинно-тюлеве полотно, облицювальна цегла, нафтогазоустаткування, поліграфічне обладнання, молочні та борошняні вироби, одяг, взуття. Поблизу Ромен, на горі Золотусі, 1937 року вперше в УРСР видобули нафту.

Річка Сула. Вид на місто Ромни.

На берегах Сули, що омиває місто Ромни і протікає Роменським районом, я працював десять складних, напружених, продуктивних років на посаді першого секретаря міськкому партії. Десять років... На берегах Сули відпочивав. У її чистій, кришталевій воді купався.

Роменщина залишила багато спогадів, вселяла надію і - посягла розчарування. Це був період, коли люди стали вірити брехні більше, аніж правді. Настала перебудова, а потім «розбудова».

Сула - річка в межах Сумської (Сумський, Білопільський, Недригайлівський, Роменський райони) та Полтавської (Лохвицький, Лубенський, Хорольський, Оржицький, Семенівський, Глобинський райони) областей. Ліва притока Дніпра (басейн Чорного моря). Довжина - 363 км, площа басейну 19 600 км². Основне живлення - снігове. Використовується для водопостачання; багата на рибу; в нижній течії (від Лубен) судноплавна. Є водосховища і чимало ставків.

Сула бере початок на південно-західних схилах Середньоруської височини, далі несе свої води Придніпровською низиною. Тече спершу на захід, згодом поступово повертає на південний захід і південь. На проміжку від гирла Лохвиці до міста Червонозаводське річка повертає на схід, після чого різко - на південний захід; у пригірловій частині тече на південь. Впадає до Дніпра (у Кременчуцьке водосховище), на захід від села Дем'янівка. Основні притоки: праві - Терн, Хусь, Бишкінь, Хмелівка, Ромен, Олава, Бугайчиха, Лохвиця, Сулиця, Удай, Сліпорід, Оржиця, Булатець; ліві - Багачка, Артополот, Бобрик, Солониця, Бодаква. Великі населені пункти над Сулою: Недригайлів, Ромни, Червонозаводське, Лубни.

Розділ другий

СУМИ

*Є місто слави і звитяг,
козацьке місто України,
над куполами гордо лине,
як світле небо, його стяг.*

Микола Гриценко.

На берегах тихоплинного Псла, що протікає через місто Суми, минули роки праці на посаді начальника Сумського обласного

управління соціального захисту населення, в ряді приватних структур. Роки, що підбили підсумки і дають оцінку зробленому за прожитий життєвий відрізок часу

Тут, уже немолодим, мене обрали кошовим отаманом Сумської паланки Міжнародної Громадської Організації «Козацтво Запорозьке». Отримав значиму для мене нагороду обласної ради - «За високі досягнення».

На берегах Псла зимовими вечорами, пригадуючи прожите, написав ці рядки. Річка Псел, давня українська назва «Псло», уперше згадана у праці Нестора-літописця «Повість временних літ». Довжина річки 717 км (в Україні - 692 км), площа басейну 22800 км².

Річка Псел.

Витоки Псла йдуть із Росії, в межах Прохорівського району Белгородської області. Річка перетинає російсько-український кордон на північний захід від села Запсілля. Тече спершу переважно на захід, у межах Сумської області й до міста Гадяча - здебільшого на південний захід, далі - на південь і (частково) - південний захід. Впадає до Дніпра між містами Кременчук та Комсомольськ. На Пслі споруджено невеликі ГЕС, є шлюзи-регулятори в селищі Велика Багачка та селі Сухоравівка.

У пониззі Псел судноплавний. Воду використовують для водопостачання та зрошування. На берегах річки є місця відпочинку.

Основні притоки: праві - Суджа, Олешня, Сумка, Ворожба, Грунь, Вівнянка, Багачка, Балаклійка, Хорол, Омельник (Сухий Омельник), Сухий Кагамлик; ліві - Удава, Рибиця, Сироватка, Легань, Вільшанка, Будилка, Веприк, Бобрик, Лютенька, Грунь- Ташань, Говтва, Рудька.

Населені пункти на Пслі: міста Суми, Гадяч, селища Низи, Шишаки, Велика Багачка, села - Сари, Рашівка, Велика Обухівка, Савинці, Великі Сорочинці, Куйбишеве, Баранівка, Великий Перевіз, Балаклія, Бірки, Білоцерківка, Остап'є, Сухорабівка, Говтва, Приліпка, Манжелія, Михайлівка, Токарі, Бишкінь, Омельник, Запсілля, Потоки.

Цікаві факти: у верхній течії Псла на його берегах трапляються виходи крейди. Крейдяні відслонення добре видно, зокрема біля села Миропілля. У долині річки розташовані такі природоохоронні території: Банний Яр, Шелехівське озеро Журавлиний та Нижньопсіський заказники.

Я з дитинства закоханий у береги річок. У моєму робочому кабінеті та у вітальні нараховується одинадцять невеликих картин, намальованих мною в різних місцях на берегах шести річок. І, мабуть, не випадково. Багато утекло води. Немало зроблено. А вода пам'ятає все.

Великий Омар Хайям писав:

*Я сердцем изнемог. Скорей вина сюда:
Проворно, будто ртуть, из рук бегут года.
Встань! «Счастье наяву» нам снится, как всегда,
А «пламя юности», пойми, мой друг, - вода.*

Для мене найкращий відпочинок - на березі річки. Вода - це першопрохідник, за яким завжди слухняно слідують поселенці, отримуючи користь від її найменших змін.

Латинське прислів'я мовить: «Істина - у вині, здоров'я - у воді». Напевно, любов до води, до річок, - окрім того, що дитинство моє пройшло над річкою, - пов'язана ще й із тим, що моя професія агронома завжди відчувала потребу вологи. Потребу своєчасну, в потрібній кількості. А це траплялося дуже рідко.